

9. Вернадский В.И. О науке. Т. 1. Научное знание. Научное творчество. Научная мысль. – Дубна: Феникс, 1997. – 576 с.
10. Новая философская энциклопедия. В 4-х томах. Т. II. – М.: Мысль, 2001. – 634 с.
11. Поплер К. Логика и рост научного знания. – М.: Прогресс, 1983. – 606 с.
12. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции // Структура и развитие науки. – М.: Прогресс, 1978. – 487 с.
13. Кун Т. Структура научных революций. – М.: Прогресс, 1975. – 288 с.
14. Фоллмер Г. Эволюционная теория познания. – М.: Русский Двор, 1998. – 256 с.

15. Дротянко Л.Г. Феномен фундаментального і прикладного знання: (Постнекласичне дослідження). – К.: Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем і бізнесу, 2000. – 423 с.
16. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине // Информационное общество. – М.: Изд-во АСТ, 2004. – С.45-218.
17. Стелин В.С. Теоретическое знание. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
18. Микешина Л.А. Философия науки. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 464 с.
19. Иванов Д.В. Общество как виртуальная реальность // Информационное общество. – М.: Изд-во АСТ, 2004. – С.355-427.

Л.Г. Дротянко

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ НАУЧНОГО ЗНАНИЯ В ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭРУ

В статье раскрываются особенности диверсификации научного знания в условиях информатизации различных видов социальной практики.

L. Drotynko

DIVERSIFICATION OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN THE AGE OF INFORMATION

The article investigates peculiarities of diversification of scientific knowledge under the circumstances of informatization of different kinds of social practice.

УДК 1 (091)

В.В. Ільїн, д-р філос. наук, проф.

«ФІЛЕО» – ЛЮБОВ ВЗАЄМНА

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається проблема існування філософії в сучасних умовах, аналізуються її оцінки і характеристики як атрибуту буття людини.

Вступ

У найбільш гострі періоди людської історії, коли відбувається зміна культурної свідомості цивілізації, дискусії про філософію та її майбутнє виходять за межі тільки професійної сфери спілкування, проникаючи на всі рівні свідомості – від її рефлексивних форм до буденної свідомості. В цей момент філософія стає запитуваною всім суспільством, її внутрішні проблеми починають широко обговорюватися, і дуже часто вона виявляється «винною» за стан людської культури. Так у чому ж полягає сьогодні її роль і призначення, яке її місце в подальшому поступі цивілізації?

Постановка завдання

У грецькому варіанті Нового Завіту є три слова, які означають любов. Перше – це «Ерос». У платонівській філософії Ерос є виразом туги за божественним. У наш час цим словом позначають любов естетичну й романтичну. Друге – «філія» – любов сердечну, приязнь друзів. Філія – взаємна любов: людина любить тому, що її люблять. Коли ж ми говоримо про любов до свого супротивника, ми маємо на увазі не ерос і не філія, для цього існує слово «агапе». Агапе – означає розуміння, добру волю по відношенню до всіх людей. Агапе – безкорислива любов, яка не шукає користі собі, а лише для іншого. Отже, філософія як «любов до мудрості» може стати собою тоді, коли не лише ти любиш мудрість (Софію), але й вона відповідає взаємністю. Актуальність вирішення проблеми перспектив подальшого розвитку філософії зумовлена все більшою розгалуженістю наукового знання, яка зводиться діяльність людини до поглибленої професіоналізації, і в підсумку – до обмеженого ремісництва. Прагмати-

зація, спрощеність, утилітарність соціального та індивідуального буття реанімує й активізує позитивістські тенденції антифілософського нігілізму. Ця ситуація ставить завдання виявлення сутності та призначення філософії в епоху панування інформаційних технологій.

Основна частина

Кожне покоління ставиться до часу, в якому живе, як до певного підсумку всього попереднього розвитку. Епоха, що завершувалась на наших очах, отримала назву «нова» (modern), або «індустріальна». Це – перша епоха, однією із визначальних рис якої є звільнення від релігійного погляду на світ, відмова від теоцентризму, перехід до антропоцентризму і в результаті – секуляризація суспільства. Приблизно із середини ХХ ст., коли почали говорити про прихід постіндустріалізму, став переважати термін postmodern. Це свідчить як про те, що зміст нашого часу не осмислений більш або менш адекватно, так і про те, що він зі всіма своїми новаціями є логічним продовженням нової історії. При цьому економічна, соціально-політична і культурні сфери вказують на виникнення певної нової якості – глибокої кризи нашого часу. В чому вона виявляється і які її наслідки?

Насамперед це стосується людини. Х. Ортега-і-Гасет, наприклад, указував на тенденцію «варваризації» суспільства як на результат панування в ньому «масової людини». Р. Гвардіні відмічає протилежність результатів діяльності сучасної людини її дійсно людським цілям. Він говорить про повстання проти людини цивілізації (зокрема, влади), а також про «некультурну культуру». М. Бердяєв уже в свій час понад усе побоювався надмірної віри в техніку, що вела до безмежної влади над природою і людиною з боку

безликих соціальних сил; раціоналізації свідомості людини, а звідси – до втрати сенсу людського існування. Можна сказати, що загалом він остерігався повної переваги цивілізації над культурою. *Е. Фромм* і *Б. Вишеславцев* звертали увагу на те, що в пізньо-індустріальному суспільстві (сьогодні – постіндустріальному) людині протистоїть колосальна організаційна система – держава плюс сучасна промисловість. Функціонуючи заради власних, часто досить далеких від людини, а то і ворожих їй інтересів, вони повністю перетворюють її на об'єкт. Через це відбувається «оречевлення» людини. Загальним для оцінки індустріальної епохи є усвідомлення того, що суспільство породжує різноманітні сили, ворожі насамперед людині як духовній істоті. «Трансформація соціального контексту, – зазначає *О. Неклесса*, – все частіше нагадує про часи пізньої Античності: синкретизм і розмивання культурних горизонтів, падіння моралі, розповсюдження ідеології суспільства споживання, стискування цивілізації варварством... Однак історичний підсумок потрясінь утворюється помітно інший. Замість бувшого «товариства катакомб» на планеті вибудовується його шаржовий і гротескний аналог – глобальний *Udenet*, який експлуатує можливість, що відкрилися для іллегальних організацій, не скутих моральними обмеженнями видів діяльності, де неформальність і гнучкість подібних організацій виявляється їх суттєвою перевагою» [4, с. 144].

Отже, проблема полягає в кризі духовності. Але духовності звичної, традиційної, в рамках якої вибудовувалася християнська культура. Для сучасної філософської думки є аксіомою ідея про незведеність особистості до світу соціальності. Якщо бачити сенс життя людини в емансипації насамперед духовній, то думка про «кінець історії» (*Ф. Фукуяма*) буде безглуздою. Під долею людини не можна розуміти лише долі соціуму (їх взаємозв'язки самі по собі вимагають глибокого наукового аналізу); майбутнє немислимо уявити без пильної уваги до долі людини як носія духу, тобто особистості.

Пріоритетна роль у подоланні «кризи духовності» належить філософії. Актуальною залишається думка *Б. Спінози*, що справжнє щастя і благо людини полягає тільки в мудрості та пізнанні істини. Інтелектуально-духовне зусилля, що є основою філософського розмислу, складає обов'язкову умову життя культури, котра розуміється як «об'єктивація духу». *Без зусилля немає людини як особистості*. Бути людиною – означає бути моральним, означає жити постійним зусиллям свідомості (духу). Рівень усвідомленості людиною необхідності свого морального удосконалення свідчить про рівень її духовного розвитку. А він, в свою чергу, актуалізує необхідність філософського мислення, оскільки потрібна постійна серйозна переоцінка ситуацій, нескінченно породжуваних життям, перегляд актуальних нині концепцій, прогнозів і рішень, що зовсім недавно пропонувалися з незаперечною впевненістю, їх аналіз і ревізія з некласичних, радикальних, есхатологічних, екологічних і якісно нових світоглядних позицій.

Перехід до нової епохи, тобто перебудова суспільства завжди пов'язана з революцією в думках, з критикою тих раніше пануючих світоглядних орієнтацій, які вже вичерпали свої можливості як глибин-

ні програми людської життєдіяльності. В такі епохи соціальних трансформацій відбувається переоцінка цілої низки смислів універсальї культури, які раніше здавалися очевидними і самі собою зрозумілими. Світоглядні універсальї – це категорії, що акумулюють історично нагромаджений соціальний досвід, і в системі яких людина певної культури оцінює, осмислює й переживає світ, зводить у цілісність усі явища дійсності, що потрапляють у сферу її досвіду. Із неусвідомлених, неявно функціонуючих основ людського розуміння і діяльності вони повинні стати осмисленими, гранично загальними категоріальними формами, на які спрямована свідомість. Саме такого роду рефлексія над основами культури і складає найважливіше завдання філософського пізнання. Філософія, експлікуючи, аналізуючи смисли універсальї культури, виступає в цій діяльності як теоретичне ядро світогляду.

Це підтверджує тезу про особливе місце філософії в культурі, коли внутрішні проблеми філософії «сигналізують» суспільству про зміну культурних парадигм. Іншими словами, філософія виступає як певний «культурний барометр, характеризуючи нинішню ситуацію і визначаючи тенденції розвитку суспільства та культури» [3, с. 155]. Тому-то трансформації, які «раптом» відбуваються в філософії, завжди відображають глибинні зміни, які настають у самій культурі, часто задовго до того, як вони стають явними для всіх.

У рамках філософського аналізу універсальї культури перетворюються в своєрідні ідеальні об'єкти (поєднані в систему), з якими вже можна проводити особливі мислительні експерименти. Тим самим відкривається можливість для внутрішнього теоретичного руху в колі філософських проблем, результатом якого може стати формування принципово нових категоріальних смислів, що виходять за межі світоглядних основ культури, що історично склалися і «вдрукувалися» в «тканину» наявної соціальної дійсності. В іманентному теоретичному русі та постійній експлікації смислів межових основ культури реалізується основне призначення філософії: зрозуміти не тільки, яким у своїх глибинних основах є людський світ, але й *яким він може бути*.

Вже на початковій фазі своєї історії філософське мислення продемонструвало цілий спектр нестандартних категоріальних моделей світу. Наприклад, вирішуючи проблему частини і цілого, єдиного й множинного, антична філософія прослідковує всі логічно можливі варіанти: світ поділяється на частини до певної межі (атомістика *Левкіппа*, *Демокріта*, *Епікура*), світ нескінченно ділимий (*Анаксогор*), світ взагалі неділимий (*елеати*). Логічне обґрунтування останньої концепції чітко суперечить стандартним уявленням здорового глузду, виявляє не тільки нові, незвичні аспекти категорій частини і цілого, але й нові аспекти категорій «рух», «простір», «час» (апорії *Зенона*).

Філософське пізнання виступає особливою самосвідомістю соціально-культурної дійсності, що активно впливає на його розвиток. Генеруючи теоретичне ядро нового світогляду, філософія тим самим вводить нові уявлення про світ та бажаний образ життя, який і пропонує людству. Обґрунтовуючи ці уявлення як

цінності, вона функціонує як духовна самосвідомість. Разом із тим, її постійна інтенція на вироблення нових категоріальних смислів, постановка та вирішення проблем, багато з яких на даному етапі соціального розвитку виправдані переважно іманентним теоретичним розвитком філософії, зближує її зі способом наукового мислення.

Свого часу цю місію філософії зрозумів *О. Конт* у своєму вченні про стадії розвитку людського Духу, кожна з яких характеризується своїм власним самовираженням. Саме він зробив висновок про те, що на зміну теологічній і метафізичній стадіям, самовираженням яких були відповідно релігія й філософія, прийшла стадія позитивна (звідси позитивізм), пов'язана із зміною ролі науки в культурі. С точки зору сьогодення йшлося про форми філософії (чи то релігійна, класична або позитивістська), які відображають наступаючі тенденції змін у всій культурі в цілому. Філософія вловлює зміну «лідера культури», і в ній виникає орієнтація на даного лідера, яка в свою чергу проникає на всі рівні свідомості та широко обговорюється суспільством. Все інше, що має відношення до філософії, залишається всередині неї самої, в рамках професійного дискурсу академічного середовища, а нові тенденції проникають у «світські салони» [3, с. 156].

Історичний розвиток філософії постійно вносить «флуктуації» в соціально-культурну дійсність, формуючи нові варіанти, нові потенційно можливі лінії її динаміки. Багато ідей, вироблених філософією, трансклюються в дійсність як своєрідні «дрейфуючі гени», які в певних умовах соціального розвитку отримують свою світоглядну актуалізацію.

Вищенаведені міркування дають підставу позбавити аргументів тих, хто на початку третього тисячоліття ставить під сумнів подальший розвиток філософії. Деякі вважають, що філософія завершила своє існування, виродилась, приречена на «забуття». Це і добре, вважають інші, оскільки її відхід оздоровить духовну атмосферу, розрядивши якоюсь мірою «перенапружене» поле сучасності. З цим пов'язана нова хвиля філософського, правильніше, антифілософського нігілізму. Дехто, розділяючи в цілому даний негативістський висновок про самоусунення філософії, допускає в той же час можливість її трансформації в щось інше: у вузькому розумінні цілком повернуту в минуле історію філософії або в чисте вчення про мислення (царство чистої думки), або – шляхом зростання з релігією і підпорядкування їй – в теософію; або філософію науки (що часто резюмується позитивістською тезою: наука – сама собі філософія), або, зрештою, – і це один із найбільш розповсюджених варіантів усунення філософії – перетворення її – через глобальну ідеологізацію – у прислужницю політики. Все це – різні версії розпредметнення філософії, її кінця, краху.

Проте життя свідчить про те, що, хоча філософії дійсно загрожує серйозна небезпека, в першу чергу з боку «войовничих дилетантів», «вчених посередностей», вона, незважаючи на всі зиг'заги розвитку й пов'язані з ними крайнощі і деформації, далеко не вичерпала свої творчі можливості. Безперечно, тільки філософський аналіз майбутнього цивілізації передбачає насамперед виявлення тих смислів універсальної культури, що утворюють генотип сучасного цивіліза-

ційного розвитку. Нові тенденції й нові стратегії життєдіяльності закладають основи особливого типу цивілізаційного прогресу, який, найпевніше, буде відрізнятися від попереднього техногенного розвитку. Їх систематичне дослідження в філософії виступає найважливішим виявом її здатності не тільки встановлювати зв'язки вже здійснених світоглядних змін із минулим, але й активно брати участь у пошуку світоглядних орієнтацій подальшого поступу.

Майбутнє філософії глибоко цікавило мислителів минулого. Великий антропокозмист *М. Федоров* вважав, що майбутнє належить його філософії, яка обґрунтовує необхідність всезагальної регуляції й олюднення природи, а через це – іманентного посеїбичного воскресіння людства і братського єднання людей; втіленням цих ідей є філософія «загальної справи» або «універсальна проектика», *супраморалізм* (всезагальний синтез). *М. Бердяєв* вбачав перспективу філософії у глибокому усвідомленні загальнолюдських цінностей. Якщо природничі науки, вважав він, відкривають часткові, локальні істини, то філософія повинна виявляти **цілісність істини**. Це ознаменує торжество вільного людського духу. *П. Флоренський* вбачав найважливіше завдання у виробленні цілісного світогляду, який прокладає загальні лінії людської діяльності й обґрунтовує протистояння творчо-конструктивного начала – *логоса* – руйнівній ентропійній стихії – *хаосу*. Цей світогляд характеризувався ним як філософія духовності, творчого подвигу. Відомий неопозитивіст *Б. Рассел* вірить у філософію, вважаючи її вічною проблемою: «Який світ в його найбільш загальних рисах – питання, котрим жодна наука, крім філософії, не займалась, не займається і не буде займатися» [5, с. 23]. Він не поділяє думок філософуючих песимістів, які очікують поглинення філософії чи то наукою, чи то релігією. Допускаючи, що в майбутньому філософія навряд чи буде мати таке значення, яке вона мала для античних греків (з цим міркуванням не обов'язково погоджуватися), англійський мислитель підкреслює тим не менше її благотворний вплив на сучасне суспільство: «Вона втихомирює релігійні й філософські пристрасті, а заняття нею роблять людей більш інтелектуальними особами, що не так вже й погано для світу, в якому немало дурниць» [5, с. 24]. Дурість же дорого коштує. Філософи й люди науки не можуть обмежитися функціями пояснення, вони *діють*. Одні філософи захищають суспільний status quo, інші – прагнуть змінити світ. Але дійсність така, що обставини занадто часто виявляються сильнішими за нас. Тому змінити світ, як вважає *Б. Рассел*, можна краще за все шляхом морального удосконалення і самовдосконалення. Наука не займається питаннями про добро або зло, вона не може пояснити цілей, до яких ми прагнемо, або виправдати етичні принципи, яким наслідуюмо. Філософія може, повинна і здатна це зробити.

Свою думку про майбутнє філософії висловлюють і вчені-природознавці, розмірковуючи про прийдешні успіхи пізнання. Засновник квантової механіки *М. Борн* зазначав: «Я вірю, що людство рано чи пізно схаменеться, звільниться з-під влади техніки, перестане хизуватися своєю всемогутністю і звернеться до дійсно вартих речей, розумних і необхідних – до світу людської любові, лагідності, поваги, задоволе-

ності своєю долею, великому мистецтву і справжньої науки» [2, с. 267]. Видатний учений визнає, що фізика має потребу в філософії. Особливу позицію в даному питанні займає відомий американський вчений Р. Фейнман. Він передбачає, що «настане час філософів», коли багато хто буде цікавитись взаємозв'язками між явищами різних рівнів, адже «десь на краю фізичних законів завжди знаходиться таїна, яка вимагає сильно замислитися» [7, с. 191].

Отже, є «край», межа, таїна, що не підлягає точному обчисленню, з яких і починається заповітне «лоле» філософії. Сутність філософського вчення можна, звичайно, виразити кількома словами або на двох-трьох сторінках, але не заради цього воно створюється: велика і складна будова думок та ідей твориться не як архітектурна прикраса, але як система зв'язків і кріплень, що з'єднують найбільшу кількість подій і явищ. Якщо мудрість – цінне поєднання пізнання й оцінювання, інформації та цінності, то «філософія як любов до мудрості» передбачає, як і сама мудрість, увагу і до пізнавальної, й до ціннісно-орієнтаційної діяльності людини» [6, с. 159]. Людина завжди буде мати потребу в розумному, мудрому аналізі взаємозв'язку всіх речей і явищ дійсності, в основі якого може перебувати тільки філософське міркування. Сьогодні умовою для нового підйому філософії є комп'ютерно-інформаційна революція і – головне – критичне переосмислення багатостраждального досвіду історії, трагічних випробувань ХХ ст. Передача електронно-обчислювальним машинам все більшого об'єму стандартизованих і формалізованих мислительських операцій звільняє людський розум для дійсно творчої діяльності, для нових великих синтезів.

Майбутнє філософії – не самодостатня величина, вона не залежить від перспектив розвитку суспільства в цілому. Авторитаризму, тоталітарно-бюрократичному псевдосоціалізму справжня філософія не потрібна. Ні до чого вона й кримінально-ринковій системі, «базару» тріумфуючої своєкористі і всездозволеності. Втілюючи в собі як найважливіший структурний принцип ідеї міри, духовно-морального здоров'я, вона органічно пов'язана з нормою, а не з патологією суспільного життя. Якщо у суспільства є майбутнє, то воно є й у філософії. Більше того, майбутнє людства неминиме без його глибокого самоусвідомлення й, отже, філософії, як і вона без нього. Без сумніву, це майбутнє – на шляхах об'єктивного наукового дослідження. Історія науки та історія філософії хоча й рухаються по своїх особливих орбітах, разом із тим активно взаємодіють, збагачують одна одну. Однак питання про їх співвідношення зовсім непростим.

У відношеннях філософії й науки є різні ступені спорідненості, широка амплітуда наблизень, – аж до прямого взаємопереходу: конкретна наука може підніматися до широкомасштабних філософських узагальнень, а філософія може заповнюватися науко-

вим змістом, ставати за певних умов своєрідною наукою. Поряд із тим загальним, що їх споріднює, є немало відмінностей. Висновки філософії здебільше позбавлені однозначності та загальнозначимості, характерних для науки. Вони далеко розходяться в різних системах і напрямках. Скільки існує філософів, стільки ж (а іноді значно більше) неоднорідних концепцій. Ця «неспорідненість» є не знаком неповноцінності, а пов'язана з природним розходженням інтересів і точок зору, з діалогічною сутністю філософії. На відміну від науки, філософія не відкриває безпосередньо закони природи і суспільства, а сприяє їх пошуку й займається їх обґрунтуванням, узагальненням.

Якщо наука цілком зосереджена на об'єкті, природі речей, а все суб'єктивне, індивідуальне, особистісне її змісту протипоказане, старанно з неї елімінується, то в філософії, при всій її увазі до об'єктивного світу, суб'єктивне начало відіграє дуже важливу роль, є необхідним компонентом процесу пізнання. Суб'єктивне начало втілено в постаті філософа – людини, яка «трагічно сумнівається там, де сумніватися неможливо і заборонено: в релігійних першоначалах, в наукових основах, в дійсній онтологічній могутності художнього уявлення. Це – людина, що заперечує причину безвідповідальності («Фатум!», «Кров!», «Економіка!», «Влада статі!», «Середовище!», «Влада космосу!») своїх вчинків. Це – людина, що розумом стверджує свою цілісну, метафізичну відповідальність і свободу свого індивідуального буття. Свого – сутнісного! – спілкування з іншим Я» [1, с. 168].

Висновки

Філософ – людина, розум якої індивідуальний (унікальний, неповторний), по-особливому всезагальний, актуалізує одну із нескінченних можливостей нескінченно-можливого буття. Це людина, розум якої свідомо культивується як розум спілкування із співбуттям – із кожним іншим, настільки ж індивідуальним і неповторним розумом – тобто буттям, смислом буття іншої людини, інших людей. Бути філософом дуже важко, але прагнення до філософського розуміння – це одне із визначень кожної людини, одне із форм відповіді на питання: «Що таке людина»? А це – вічне питання, тому й вічна філософія.

Список літератури

1. Библер В.С. Что есть философия? // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 168.
2. Борн М. Физика в жизни моего поколения. – М., 1963. – С. 267.
3. Миронов В.В. Трансформации философии в эпоху глобализации // Философия хозяйства. – 2002. – № 4 (22). – С. 155.
4. Неклесса А. Трансмутация истории // Новый мир. – 2002. – № 9. – С. 144.
5. Рассел Б. Мудрость Запада: Историческое исследование западной философии в связи с общественными и политическими обстоятельствами. – М., 1998. – С. 23.
6. Столович Л.Н. Мудрость и знание // Вопросы философии. – 2003. – № 11. – С. 159.
7. Фейнман Р. Характер физических законов. – М., 1968. – С. 191.

В.В. Ильин

«PHILEO» – ЛЮБОВЬ ВЗАИМНАЯ

В статье рассматривается проблема существования философии в современных условиях, анализируются ее оценки и характеристики как атрибута бытия человека.

V. Ilyin

«PHILEO» AS RECIPROCAL LOVE

The problem of philosophy existence in the modern world is regarded in the article. The estimation of philosophy and its characteristics as the attribute of man's being are given a special consideration.

